

(από τον Γιώργο Μ. Σανίδα, αρχαιολόγο: Université Charles-De-Gaulle — Lille 3)

Είναι σε όλους γνωστό ότι η Αθήνα του Περικλή αντιπροσωπεύει ένα απόγειο για τον κόσμο των αρχαίων ελληνικών πόλεων, όχι μόνο με τα δικά μας μέτρα, αυτά των Νεοελλήνων ή των Ευρωπαίων νεοκλασικιστών, αλλά και με τα μέτρα των αρχαίων της Μακεδονίας, της Περγάμου, της Αλεξάνδρειας ή της Ρώμης, αλλά και των «βαρβάρων».

Η πολιτική και οικονομική ισχύς της περιόδου αυτής συνοδεύτηκαν με ξεχωριστή πνευματική και καλλιτεχνική άνθιση. Καθένας γνωρίζει τη συμβολή και του υπόλοιπου Ελληνικού κόσμου και ειδικά του αιγαιακού στα επιτεύγματα των Αθηναίων: ποιος δεν ξέρει ότι ο Ηρόδοτος, που έζησε στην Αθήνα, ήταν από την Αλικαρνασσό, ο Αναξαγόρας από τις Κλαζομενές, ή ο Αγοράκριτος από την Πάρο; Ή ακόμη ότι τόσοι και τόσοι διανοούμενοι και καλλιτέχνες, πόσο μάλλον οι κεραμείς-αγγειογράφοι, ήταν συχνά μέτοικοι ή ξένοι ή ακόμη και δούλοι;

Ο P. Vidal-Naquet χαρακτήρισε τους χειροτέχνες κρυφούς ήρωες (héros secret) [\[1\]](#) της αρχαίας Ελλάδας, μια και όλα αυτά τα επιτεύγματα οφείλονται όχι μόνο στη χειρωνακτική εργασία αλλά και στην επινοητικότητα των τεχνιτών και των χειροτεχνών. Αυτό φυσικά δε σημαίνει ότι πολλοί χειροτέχνες, και όχι μόνο εκ των καλλιτεχνών, εκδήλωναν περηφάνια για την εργασία τους και τα επιτεύγματά τους.

Η πρώτη ανάπτυξη των χειροτεχνικών δραστηριοτήτων τοποθετείται στην πρόσφατη προϊστορία, ενώ οι ελληνικές πόλεις-κράτη επιδεικνύουν ιδιαίτερα επιτεύγματα στην αρχαϊκή εποχή. Ωστόσο, η Αθήνα του Περικλή, η ηγεμονεύουσα πόλη στο Αιγαίο, και η Αθήνα της Μύρτιδας, κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στον τομέα αυτόν, μια και η μάζα των χειροτεχνών συνυπάρχει με εξέχουσες προσωπικότητες καλλιτεχνών, τεχνιτών, μηχανικών, κ.τ.λ.

Τι μπορούμε όμως να εννοήσουμε με τον σύγχρονο όρο χειροτέχνης (craftsman, artisan, Handwerker) σε σχέση με την τότε πραγματικότητα; Ο όρος σήμερα αντιπροσωπεύει μια πολύ μικρή ομάδα επαγγελματιών και δραστηριοτήτων στη μεταποιητική δραστηριότητα ή στην τέχνη. Ωστόσο, η έννοια της τέχνης στην αρχαιότητα περιλαμβάνει ένα τεράστιο φάσμα δραστηριοτήτων, δεξιοτήτων ή ικανοτήτων, και πέρα από την παραγωγική ή την καλλιτεχνική δραστηριότητα. Αλλά και με αυτήν τη συγκεκριμένη οπτική οι δραστηριότητες

ποικίλουν καθώς και ο βαθμός εξειδίκευσης. Ειδικά σε μια μεγάλη και αναπτυσσόμενη πόλη-κράτος, που το αστικό κέντρο συγκέντρωνε πληθυσμούς με συνθετότερη κοινωνική διαστρωμάτωση από ό,τι στην ύπαιθρο ή στις μικρές πόλεις, η κατάσταση είναι σίγουρα πιο πολύπλοκη και, ειδικά, ο καταμερισμός της εργασίας αυξημένος.

Αν επιχειρήσει κανείς μια προσέγγιση σε κάθετη οπτική, διαπιστώνει ότι στον τομέα των χειροτεχνικών δραστηριοτήτων παρεμβαίνουν διάφορες κοινωνικές κατηγορίες και στρώματα. Πρώτα απ' όλα έρχονται οι ιδιοκτήτες χειροτεχνικών εργαστηρίων με δούλους, όπως ο Κέφαλος, ο πατέρας του ρήτορα Λυσία, ή ο Κλέων, ο γνωστός δημαγωγός, που ζουν στην εποχή αυτή. Πολλοί ελεύθεροι χειροτέχνες, πολίτες ή μέτοικοι, δούλευαν οι ίδιοι ή είχαν κάποιον βοηθό, δούλο ή μαθητευόμενο, όπως ο Αδύνατος του Λυσία. Δούλοι και απελεύθεροι χειροτέχνες, με διάφορα επίπεδα εξειδίκευσης, εργάζονταν είτε για λογαριασμό του κυρίου ή του προστάτη τους ή ζούσαν έξω από την οικία του και του προσκόμιζαν την αποφορά. Η εκμίσθωση δούλων στα μεγάλα εργαστήρια ήταν επίσης διαδεδομένη πρακτική, όπως στα μεταλλεία του Λαυρίου, ειδικά σε περιόδους αυξημένης παραγωγής.

Του κύκλου τα γυρίσματα και, ειδικά, οι συχνοί πόλεμοι μπορούσαν να οδηγήσουν διάφορους ανθρώπους στην ενασχόληση με τα χειροτεχνικά επαγγέλματα. Προς το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, ο Σωκράτης συμβουλεύει τον Αρίσταρχο, έναν Αθηναίο που έχει οικονομικά προβλήματα και δεν μπορεί να θρέψει τις δεκατέσσερις γυναίκες της οικογένειάς του, οι οποίες κατέφυγαν σε αυτόν λόγω του πολέμου, να επενδύσει στην υφαντουργία. Ο Αρίσταρχος ξαφνιάζεται με την πρόταση, μια και τρέφει ελεύθερους και όχι δούλους, αλλά ο Σωκράτης του λέει ότι πλέον κάτι τέτοιο είναι σύνηθες στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις, και η επένδυση μπορεί να αποδειχτεί επικερδής.

Τα θέματα αυτά είναι γενικώς γνωστά για τον 5ο και τον 4ο αι. και η βιβλιογραφία πλέον αφθονεί καθώς και οι προσεγγίσεις του θέματος. Υπάρχουν άλλα θέματα που γνωρίζουμε λιγότερο καλά για την Αθήνα του Περικλή και που μπορεί να αναλογιστεί κανείς αντικρίζοντας τον πρόσωπο της Μύρτιδας, όπως αυτά της γυναικείας και της παιδικής εργασίας στην Κλασική περίοδο, ειδικά σε σχέση με το χώρο της χειροτεχνικής παραγωγής. Στις περιπτώσεις όμως αυτές οι γραπτές πηγές και τα οικοδομικά λείψανα από μόνα τους δεν αρκούν: άλλου είδους αρχαιολογικές πηγές, όπως το οστεολογικό υλικό, θα μπορέσουν να προσφέρουν απαντήσεις σε τέτοιου είδους θέματα.

[\[1\]](#) P. Vidal-Naquet, *Le chasseur et la cité*, Paris, 1991,